

PEJZAŻ

Wyraz o źródłosłowie francuskim (fr. *paysage*), w szerokim, potocznym rozumieniu oznaczający krajobraz, widok, w węższym natomiast – gatunek sztuk plastycznych, głównie malarski, obejmujący przedstawienia widoków natury.

Pejzaż rozumiany jako gatunek plastyczny może mieć charakter miejski (*weduta*), morski (*marina*), może także ukazywać widoki wsi lub dzikiej przyrody. W pejzażu postaci ludzkie (*sztafaż*) odgrywają niewielką rolę (pojawiają się jako figury w krajobrazie). Pejzaż może być utrzymany w konwencji realistycznej, fantastycznej albo też być stylizowany w nawiązaniu do tradycji sielskiej lub takich kategorii estetycznych jak malowniczość bądź wzniosłość.

Kenneth Clark wyróżnia cztery rodzaje pejzażu: symboliczny, faktualny, fantastyczny i idealny. Narodziny pejzażu idealnego umiejscawia pod koniec średniowiecza, dostrzegając jego bliskie powinowactwo z krajobrazem symbolicznym. Dla obu typów inspirujące było marzenie o raju na ziemi i oba koncentrowały się na zagadnieniu arkadyjskiej harmonii między człowiekiem i naturą. Podstawowe założenia krajobrazu idealnego Clark omawia na przykładzie malarstwa XVII-wiecznego, porównując go z krajobrazem faktualnym, charakterystycznym dla Europy północnej. Badacz zauważył, że krajobraz faktualny, żywo rozwijający się w renesansie, u progu wieku XVIII przeobraził się w model topograficzny, zaś najbardziej charakterystyczną dla krajobrazu fantastycznego stała się estetyczna kategoria *the picturesque*. W tej perspektywie rozwój malarstwa pejzażowego i jego kolejne stadia można uznać za elementy procesu, w którym odkrycie i badanie krajobrazu zmieniło się w jego gloryfikację, co z kolei stanowi przejaw ogólniejszej tendencji do estetyzacji przyrody.

Narodziny i szybki rozwój europejskiego malarstwa pejzażowego (Białostocki, Gombrich) przypadają na moment, kiedy to w XV wieku dokonano odkrycia piękna przyrody i krajobrazu (Burckhardt, Białostocki), rozkwitała sztuka renesansowa, wynalezione zostały perspektywa linearna (Alberti) oraz powietrzna (Leonardo da Vinci). Od XVI w. dają o sobie znać różnice między pejzażem włoskim, silniej skonwencjonalizowanym (w typie arkadyjskim, heroicznym, idyllicznym), który w XVII w. oddziaływał na francuskie malarstwo krajobrazowe, a pejzażem północnoeuropejskim (zwłaszcza holenderskim), który miał charakter opisowo-realistyczny (Alpers). Alpers, charakteryzując różnice między pejzażem włoskim a holenderskim, zwraca uwagę, że włoski daje poczucie głębi, zaś holenderski przedstawia płaski krajobraz; we włoskim widok ujmowany jest w wyobrażone ramy („okno” Albertiego), w holenderskim doświadczenie wizualne przekracza ramy, sugerując, że stanowi wycinek rzeczywistości. W konsekwencji w sztuce europejskiego pejzażu od XVII wieku współistnieją dwa typy spojrzenia: panoramiczne (perspektywiczne, typ włoski) i topograficzne (typ holenderski). Od XVII wieku pejzaż funkcjonuje jako samodzielny gatunek malarski, przede wszystkim za sprawą malarzy holenderskich. Intensywny rozwój pejzażu przypada na okres romantyzmu. Powstają wówczas dwie nowe odmiany tego gatunku: mistyczna (Friedrich) oraz realistyczna (Turner, Constable). Na przełomie XVIII i XIX wieku pod wpływem estetyki romantycznej wykształcił się pejzaż romantyczny, ukazujący naturę w sposób poetycki. Od 1. poł. XIX wieku zaczął rozwijać się pejzaż realistyczny (szkoła barbizońska): malarze uprawiający tę odmianę pejzażu tworzyli w plenerze. Tradycję tę kontynuowali impresjoniści, którzy uczynili z

pejzażu (miejskiego i pozamiejskiego) jeden z głównych motywów swojej twórczości. Choć dzieła tego gatunku tworzyli także artyści w XX wieku (i tworzą je również obecnie), wraz z nastaniem awangardy pejzaż malarski utracił na znaczeniu.

Do rozwoju pejzażu przyczyniła się estetyczna kategoria *the picturesque*, która utrwaliła sposób postrzegania krajobrazu jako godnego (lub nie) namalowania. Wykładnię malowniczości jako kategorii estetycznej przedstawił William Gilpin, który jako pożądane cechy pejzażu wymieniał efekty światłocienia, różnorodność i nieregularność podkreślające dramaturgię natury. Krajobraz był malowniczy o tyle, o ile sprawiał przyjemność oku i był wart tego, by go uwiecznić na płótnie (wzorem malowniczości była twórczość Claude'a Lorraina). To rozumienie pejzażu ściśle wiąże się z powstaniem nowego stylu w ogrodnictwie krajobrazowym: parków krajobrazowych.

W XVIII wieku idea pejzażu przyczyniła się również do rozwoju turystyki, gdy podróż zaczęła służyć poszukiwaniom malowniczych widoków. Spadkobiercą tej tradycji jest współczesna koncepcja miejsc widokowych materializujących „spojrzenie turysty” (Urry).

[B.F., M.G.]

Literatura:

Alpers, Svetlana. *The Art of Describing. Dutch Art in the Seventeenth Century*. Chicago: Chicago University Press, 1984.

Białostocki, Jan. *Narodziny nowożytnego krajobrazu*. W: *Krajobrazy. Antologia tekstów*, red. Beata Frydryczak, Dorota Angutek. Poznań: Wydawnictwo PTPN, 2014.

Clark, Kenneth. *Landscape into Art*. London: John Murray, 1952.

Frydryczak, Beata. *Krajobraz. Od estetyki the picturesque do doświadczenia topograficznego*. Poznań: Wydawnictwo PTPN, 2013.

Gombrich, Ernst H. *The Renaissance Theory and the Rise of Landscape*. W: *Norm and Form*, New York and London: Phaidon Press, 1985.

Jackson, John. B. *The Necessity for Ruins and Other Topics*. Amherst: The University of Massachusetts Press, 1980.

Ritter, John. *Krajobraz. O postawie estetycznej w nowoczesnym społeczeństwie*, tłum. Cz. Piecuch. W: *Krajobrazy. Antologia tekstów*, red. Beata Frydryczak, Dorota Angutek. Poznań: Wydawnictwo PTPN, 2014.

Shepard, Paul. *Man in the Landscape. A History of the Esthetics of Nature*. Georgia: University of Georgia Press, 2002.

Simmel, Georg. *Most i drzwi. Wybór esejów*, tłum. M. Łukasiewicz. Warszawa: Oficyna Naukowa, 2006.